

Ville Sassi

Tematiikkaa ajan tarpeisiin Kirjallisuuskeskustelu loi 1980-luvun pahan tematiikan reaktioksi arvomurrokseen

Toimittaja Antti Majander esitti hiljattain, että hauska on suomalaisen romaanin ”uusi paha”. Hän viittasi luonnehdinnalla 1980-luvun kirjallisuuskeskusteluun, jossa pahan tematiikasta muodostui vuosikymmenmäärite tuoreille romaaneille. (Majander 2011a.) Hänen kollegansa Jussi Ahlroth nosti puolestaan esiin traditiomurroksen. Arkitodellisuutta rikkova ja vapaasti fabuloiva suomalainen kirjallisuus oli 2000-luvulla ottanut selkävoiton luontonostalgiaista ja sukukronikoista, ”Iijoki-kirjallisuudesta”. (Ahlroth 2011.) Majander taas jatkoi romaanien sisällöllistä luokittelemista esittämällä, että päivänpolitiikka oli palannut suomalaiseen proosaan vuosikymmenten tauon jälkeen (Majander 2011b).

Teosluokittelut kiinnostavat lukijoita, ja kritiikin kuuluukin niitä esittää. 1980-luvun pahan tematiikan vaiheet osoittavat, että tällaisille journalistisille hahmotuksille saatetaan antaa arvoa myös kirjallisuusinstituutiassa. Majander ja Ahlroth rakentavat tuoreet luokittelunsa vastaavista lähtökohdista kuin pahakeskustelijat 1980-luvulla: tarvitaan vuosikymmenrajoja, kirjailijapolvia sekä teoskeskeinen ja varsin historiaton kirjallisuuskäsitys, jonka tarjoamien mittapuiden perusteista ei puhuta. Myöhemmin luokitteluilla on taipumusta muuttua substanssiaan suuremmiksi, kun ne alkavat kiertää kirjallisuuskeskustelun rattaissa. Artikkelissani viittaatan vain lyhyesti puheena olevan vuosikymmenen romaaneihin. Sen sijaan tulkitsen kirjallisuuden kentän sosiaalisen toiminnan näkökulmasta, miksi pahan tematiikka nousi ja miten se institutionalisoitui ”pahan koulukunnaksi”.

Kirjallisuus historiallis-dialogisena ilmiönä

Suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen vallitsevat menettelyt on viime vuosikymmeninä tuottanut teos- ja tekstikeskeinen kirjallisuuskäsitys, jota harvoin arvioidaan kriittisesti. Tällöin on vaarana, että tunnistetaan vain tietynlaisia ongelmia. Tutkimuksessa on varsin yleisesti hyväksytty esimerkiksi käsitys, että 1980-luvulla oli ”pahan koulukunta”. Mutta sitä, *miksi se oli*, ei ole tultu kysyneeksi, sillä teksteihin keskittyvä kirjallisuuskäsitys rajaa yleensä ulos teosten sosiaalisen määrittymisen. Myös Jussi Ojajärven *Supermarketin valossa* (2006) osoitti tutkimuksen sokean pisteen: syy kapitalismin tematiikan näkymättömyyteen vuosituhaten taitteen suomalaisessa kirjallisuudessa oli

hänen mukaansa se, ettei teosten suhdetta talousjärjestelmään ollut aikoihin tutkittu (Ojajärvi 2006).

Elina Arminen on tarkastellut kirjallisuuskäsitystä käsitteenä ja esittää siitä analyyttisen mallin. Kirjallisuus on hänen mukaansa poetiikkaa laajempi historiallis-dialoginen ilmiö, jolla on epistemologinen, institutionaalinen, funktionaalinen ja poeettis-esteettinen ulottuvuus. (Arminen 2009, 44–54.) Tästä seuraa, että kirjallisuudella on lomittuvia tehtäviä, jotka eivät sulje toisiaan pois. Tutkimuksessa poeettis-esteettinen ulottuvuus on kuitenkin ollut hallitseva: sitä on sovellettu määrittelemällä tutkimusalan kohteeksi ”tekstien historia” (Lyytikäinen 1995), ymmärtämällä poetiikka ja kirjallisuuskäsitys synonyymeiksi (Hökkä 2001, 8–9; Hollsten 2003, 12) ja tietenkin toteuttamalla teksti- ja teoskeskeisiä tutkimuksia. Myös käsitys ”pahan koulukunnasta” on tekstihistoriallinen termi, jota sovellettaessa muiden muassa Esa Sariolan romaanien moraalikäsitkset näyttäytyivät uudenalaisina aiempiin suomalaisiin romaaneihin verrattuna. Tällaista tulkintaa voivat ruokkia romaanien piirteet, kuten suppea yhteiskuntakuva, mutta samalla tekstien ja teosten varainen historiakäsitys on altis anakronismeille. Eettiset kysymykset ovat taiteen ikiaikaisia piirteitä, ja ilman huomiota kirjallisuuden kentän sosiaalisiin käytäntöihin ja historiallisuuteen on vaikea selittää, miksi pahasta tuli juuri 1980-luvulla uutta.

Keskustelussa institutionaalisesta taideteoriasta on tehty tiettäväksi, etteivät taidemäärittelyt palaudu teoksiin vaan normatiiviseen sääntelyyn, jota taidejärjestelmän sosiaalinen toiminta tuottaa (ks. esim. Sepänmaa 1991; Bourdieu 1996, 288 – 298). Esimerkiksi kirjallisuus muodostaa järjestelmän, jonka toimijat sääntelevät kenttäänsä normatiivis-rakenteellisesti ja tavoittelevat siten autonomiaa kirjallisuuden yhteiskunnallisen aseman suhteen (ks. Sevänen 1994, 17–18, 37; Niemi 2000, 13–14; Turunen 2003, 16–21, 29, 45–52). Teot kirjallisuuden kentällä ilmentävät eri päämääriä, aiheuttavat konflikteja ja luovat näin järjestelmän sisäisen dialogin, joka pohjimmiltaan voidaan määritellä puheeksi kirjallisuuden arvoista (ks. Turunen 2003, 16–21; myös Sevänen 2008, 99–102, 132). Tässä dialogissa toimijat käyvät Pierre Bourdieun mukaan kamppailua asemistaan sekä arvostettavan kirjallisuuden määrittelyvallasta. Dialogi pitää yllä myös kirjallisuuden aluetta yhteiskunnassa (ks. esim. Bourdieu 1993, 161–175; 1996, 223–232, 285–299). Sovellan Bourdieun näkemyksiä kirjallisuuden kentän valtakamppailuista laajasti, sillä niiden painotus institutionaalisen norminmuodostuksen historiallisuuteen vastaa esiyymmärrystäni kohteestani. Näistä teorioista käsin tarjoan 1980-luvun kirjallisuuteen yhden näkökulman, jota voidaan myöhemmin arvioida asettamalla se uusiin yhteyksiin.

Edellä kuvatussa kehyksessä ymmärrän keskustelun pahan tematiikasta *sääntelyksi*: tematisoimisella pyrittiin vaikuttamaan arvostettavan kirjallisuuden määrittelyyn ja sen tehtävään yhteiskunnassa. Mutta bourdieulaisen pääomakamppailun merkityksellistämisen suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa edellyttää sen asettamista laajempaan

yhteyteen, sillä kyseisellä norminmuodostuksella on dialoginen suhde muuttuvaan yhteiskunnalliseen toimintaympäristöönsä (vrt. Turunen 2003, 17). Esittäkseni uuden tulkinnan 1980-luvun pahan tematiikasta suhteutan sen suomalaisen yhteiskunnan arvohistoriaan. Väitän siis, että kirjallisuuden moraalitematiikka syntyy julkisessa arvo-dialogissa ja että ”pahan koulukunnan” institutionalisoiminen selittyy arvojen muutok-sista käsin. Näin teos- ja tekstikeskeiset käsitykset traditiosta voidaan kirjoittaa toisin: ei ilman teoksia, vaan niiden sosiaalinen tuotantoprosessi huomioiden. Näkökulma on merkittävä, sillä kun paha, hauska tai jokin muu taideilmiö tuodaan arvostetta-vaksemme lehdissä, kaupoissa ja kirjastoissa, kirjallisuuden representaatiot asetetaan tuottamaan todellisuutta julkisessa keskustelussa (vrt. Rossi 2010).

Uudenlainen paha ilman selviä edeltäjiä

Puhe 1980-luvun pahan tematiikasta alkoi *Helsingin Sanomien* sivuilta. Keskustelun avainteksti oli Claes Anderssonin artikkeli ”Pahan ongelma uudessa proosassa” (1986), jossa hän tarkasteli Esa Sariolan, Annika Idströmin, Eira Stenbergin ja Paul von Martensin teoksia. Andersson esitti, että yhteiskunnallisuus oli menettänyt merkitystään 1980-luvulle tultaessa ja että uusin kirjallisuus kuvasi aatteettomuutta, arvottomuutta sekä pahaa ihmisen lajiominaisuutena. Monisyisestä artikkelista voidaan erottaa kaksi keskeistä teesiä. Kirjoittaja esittelee traditiomurroksen tiiviin historiakuvan varassa. Toisaalta hän tematisoi pahaa psykologis-eksistentiaalisesti, mille von Martensin teokset tarjoavat yhteiskunnallisemman, ikään kuin jäänteenomaisen vertailukohdan. (Andersson 1986.)

Aiemmin Pekka Tarkka oli esittänyt Sariolan *Rakkaan ystävä*n arvostelussa, ettei paha saa tuoreimmassa kirjallisuudessa enää palkkaansa, ettei sitä vastusteta ja ettei Sariolan luomalla kunniantoman vallankäyttäjän hahmolla ollut traditiossa vertaistaan (Tarkka 1985). Toisessa kirjoituksessaan hän kysyi, tuotetaanko keskusteluun nous-sutta pahuutta vain romaanihenkilön pelastamiseksi (Tarkka 1986). Kysymys voidaan ymmärtää poeettis-esteettiseksi selitykseksi pahan esiinnousulle. Vaikka Tarkka viittasi lyhyesti traditioon, olivat hänenkin tulkintansa varsin historiattomia, teoskeskeisiä ja yhteiskunnattomia. Myös Vesa Karonen oli jo vuosikymmenen alussa luonnehtinut 1980-luvun proosan irtautumista optimismista (Karonen 1982). Mutta Anderssonin ja Tarkan asema kulttuurivaikuttajina oli merkittävä ja heidän näkemyksensä pelkistetym-piä. Ne saivatkin suuren painoarvon kirjallisuuskeskustelussa, jossa väitteille annettiin merkityksiä instituution kehityksessä – ne institutionalisoitiin.

Pahakeskusteluun osallistui julkisesti vain harva, ja dokumentteja siitä on vähän. Tutkimukset suomalaisten lukemisesta viittaavat siihen, että ”uudenlainen paha” tuskin vetosi lukijakunnan enemmistöön, muttei juuri kirjalliseen eliittiinkään (ks. Jokinen 1997, 32–42; Eskola 1990, 129–132, 306). Pahan tematiikkaan liitetyt kirjailijat eivät

nousseet myydyimmän kirjallisuuden listoille eivätkä edes kriitikoiden suosituslistoille (Jokinen 1987, 45). Silti esimerkiksi toimittaja Jukka Petäjä luonnehti pahaa pohtivaa kirjallisuutta hallitsevaksi (Petäjä 1989). Väite on kyseenalainen, mutta se kertoo, että käsitys uudenlaista pahaa kuvaavasta proosasta oli saanut merkittävän aseman.

Moraalikritiikki – poikkeusilmiö vai taiteen pysyvä tehtävä?

Mutta eikö voitaisi vain hyväksyä niitä mielekkään oloisia hahmotuksia, joiden mukaan tuoreessa proosassa on pahaa, hauskuutta tai päivänpolitiikkaa? *Onhan* niin, kuten Ahlroth väittää, että alkaneen vuosituhannen kirjallisuus ylittää rajoja enemmän kuin ennen? Voi olla, mutta useimmiten hahmotusten mielekkyys seuraa anakronismeista: tuore kirjallisuus on hauskeempaa tai pahempaa, sillä traditiota arvioidaan nykyhetken mittapuulla, ilman riittävää huomiota kirjallisuuden toimintaympäristön muutoksiin.

Tarkasteltaessa traditiota historiallisemmin havaitaan, että väitteet peittävät vastavuuksia. Esimerkiksi rajojen ylittämisen suhteen Aleksis Kiven, Irmari Rantamalan, Joel Lehtosen, Veijo Meren, Juhani Peltosen, Veikko Huovisen, Hannu Salaman, Leena Krohnin ja Annika Idströmin teosten merkitykset julkaisukontekstissaan muodostavat pitkän toistuvuuden. Arjen ylittäminen on poikkeuksen sijaan keskeisimpiä keinoja, joka kirjallisilla representaatioilla on aina ollut käytettävissään, mikä tuskin on kulttuuritoimittajalle uutinen. Periodisoinnin motiivi onkin tulkintani mukaan toisaalla. Teoksille annettujen mittapuiden on tarkoitus legitimoida tietty kirjallisuuserrosta sekä uudistaa sen varassa kirjallisuuden kentän arvoja ja autonomiaa, mikä tukee esittäjän asiantuntijavaltaa.

1980-luvun suomalaisten romaanien ”uudenlainen paha” voidaan purkaa samaan tapaan. Kun ensin muodostetaan käsitys siitä, millaista väitetty paha oli, voidaan tarkastella, ovatko kyseiset teemat aintukertaisia. Osoitan väitöstutkimuksessani (Sassi 2012), etteivät olleet. Esimerkiksi Esa Sariolan, Annika Idströmin ja Matti Yrjänä Joensuun tuotannot nostavat esiin sosiaalisia tilanteita, joissa yhteiset päämäärät ovat kadonneet näkyvistä. Se rohkaisee henkilöihahmoja rakentamaan minuuftaan pahaa tekemällä tai jättää heidät kohtuuttoman kärsimyksen armoille. Tämä voidaan aivan perustellusti tulkita niin, ettei paha saa palkkaansa. Vaikka paha on moniselitteinen käsite, esimerkiksi pedofiiliset suhteet, tuhoava ylemmydentunto, perheenjäsenen tapattaminen, sadistinen väkivalta tai viattoman pään hakkaaminen kappaleiksi käyvät esimerkeiksi kirjallisuuden kuvaamasta pahasta – mutta eivät vain 1980-luvun kirjallisuuden. Nämä nimenomaiset aiheet tai aiheet ovat luettavissa esimerkiksi Pentti Haanpään, Maria Jotunin, Jorma Korpelan, Timo K. Mukan ja Hannu Salaman kymmeniä vuosia aiemmin julkaistuista romaaneista. Kirjailijajoukkoa ei ole vaikea laajentaa: myös esimerkiksi Minna Canthin, Eino Leinon, L. Onervan, Aino Kallaan, Mika Waltarin, Paavo Rintalan, Lassi Sinkkosen ja Tauno Kaukosen teoksista voidaan tematisoida

vastaavia rajuja moraaliristiriitoja, jotka julkaisuaiканаan kytkeytyivät julkiseen puheeseen arvoista. Paha ei saa palkkaansa esimerkiksi *Työmiehen vaimossa*, *Jaana Rönnyssä*, *Sudenmorsiamessa* eikä *Siinä näkijä missä tekijässä*. Pikemminkin teokset jättävät lukijan osaksi ratkeamattomia ristiriitoja, suhteuttipa hän lukemaansa yksilöä puolustaviin moraalikäsitelmiin tai teosten julkaisuajan moraalikeskusteluun.

Suomalainen kirjallisuus on Kiven ja Canthin ajoista lähtien herättänyt julkista keskustelua moraaliongelmista. Kun tämä tulkitaan institutionaalis-funktionaalisesti ja arvohistoriallisesti, kyse on *arvokriittisestä tehtävästä*, joka kirjallisuudelle on muodostunut yhteiskunnallisten järjestelmien dialogissa. Kunkin ajan yhteiskunnallinen puhe tuottaa julkisuuteen joko avoimesti tai hiljaisesti päämääriä, esimerkiksi käsityksiä edustavasta perheestä, soveliaasta seksuaalisuudesta, hyvistä kansalaisista tai mielekkästä elämästä. Kirjallisuus on osoittanut katveita, joita esimerkiksi politiikka, uskonto ja oikeuslaitos eivät tavoita sekä komplisoitumista, jota tämän julkisen arvo-ohjauksen ristiriidat aiheuttavat yksilöille. Toisin kuin Majander väittää, päivänpolitiikka ei ole palannut proosaan: kirjallisuudella on julkisen asemansa myötä aina myös poliittinen potentiaali, mutta aina taiteen kentän orientaatiot eivät sen aktivoimiseen rohkaise (vrt. Rossi 1999, 49; Ojajärvi 2006, 15–16). Sillä on myös eettinen potentiaali, ja 1980-luvun pahan teemat voidaan havaita aiemman suomalaisen kirjallisuuden kaanonista, jonka keskusteluun osallistujat tunsivat. Siksi väitän, että kirjallisuustraditiota koskevat luonnehdinnat uudenlaisesta pahasta motivoituivat ulkokirjallisista tarpeista.

Raymond Williamsin mukaan puhe traditiosta on valikointia ja siten vallankäyttöä. Traditio tuotetaan jatkuvasti uudestaan, mikä uudistaa kirjallisuusihanteita ja luo historiakuva, ”jonka tarkoitus on liittää nykyisyys menneeseen ja sitä kautta vahvistaa tämä nykyisyys”. (Williams 1988, 133–134; ks. myös Bourdieu 1996, 304.) Puhe pahasta voidaan ymmärtää tradition käänteiseksi määrittelyksi, jossa käsitystä kirjallisuudesta uudistettiin nostamalla esiin uudenlainen paha ilman varsinaisia edeltäjiä. Traditiojatkuvuuksien ja sosiaalisten prosessien ”aktiivinen unohtaminen” voidaan selittää Bourdieun mukaan kirjallisuustoimijoiden intresseistä. Lähtökohta on, että heidän on johdonmukaista pitää asemistaan käsin yllä hyvän kirjallisuuden rajoja ja puolustaa kirjallisuuden kentän autonomiaa. Kukin kustannuspäällikkö, kriitikko, tutkija ja muu alan vaikuttaja on asemassaan omasta tahdostaan, ja hänen on mielekästä esittää näkemyksiä, käyttää siten valtaansa ja tukea omaa asiantuntijuuttaan. (Mts. 285–291.) Tällöin ajatus esimerkiksi *uudenlaisesta* pahasta voi olla edullinen. 1980-luvulla voitiin kysyä, onko (taide)kirjallisuudella enää merkitystä ja miten se voi kilpailla yleisön huomiosta. Onko kirjallisuudesta muuhun kuin poliittisten ideologioiden kuvitukseksi tai liiketoiminnan sivuhaaraksi? Traditiokatkos tarjosi yhden tavan uudistaa kirjallisuuden asemaa, merkitystä ja tehtävää, mihin motivoi bourdieulaista pääomakamppailua laajempi yhteiskunnallinen muutos

Yhteiskunnan moniarvoistuminen loi 1980-luvun kirjallisuusjärjestelmälle haasteita

Oletus kirjallisuuden kentän haasteista 1980-luvulle tultaessa ei ole väite poikkeus-tilasta; esimerkiksi 1930-luvun Suomessa oli julkaisurajoituksia, 1960-luvulla kirjastot ja 1970-luvulla puoluepoliittisia paineita. Tulkintani mukaan pahan tematiikka-keskustelua ei ole hahmotettu vastaavana kulttuuripoliittisena norminmuodostuksena, sillä ajan haasteet eivät olleet yhtä selväpiirteisiä. 1980-luvulla muutoksia aiheutti kansainvälistymisen saama uusi painoarvo, joka ei luonut rintamia vaan johti arvomurrokseen, johon kirjallisuusjärjestelmä reagoi. Kansainvälisyys oli toki ollut aiemminkin merkittävää. Mutta julkisuudessa ja instituutioiden toiminnassa kansallinen painotus oli ollut voimakkaampaa, ja esimerkiksi vahvasta valtiosta oli muodostunut yhteiskunnan perusarvo (ks. Alasuutari 1996, 213, 264). Tästä näkökulmasta kansainvälistyminen voitiin nähdä yllättävänä murtumana.

Instituutioiden tasolla kyse oli tarkemmin siitä, että kun globaali markkinatalous 1970-luvun lopulla irtautui kansallisesta sääntelystä, valtiollisen politiikan tehtävä problematisoitui (Alasuutari 1996, 264–273). Seurauksena irtautuivat määrittelyistään monen muunkin kansallisesti painottuneen instituution tehtävät. Voitiin kysyä, miksi esimerkiksi tieteen, taiteen, koulutuksen ja viestintien tavoitteet pitäisi kytkeä suomalaisuuteen ja kansansivistyksen. Tämä säteili edelleen siihen, mitä merkityksiä perheen, työn, luonnon, oikeuden ja vapauden tapaisille kompleksisille arvokäsitteille pitäisi antaa. 1980-luvulle tulo ei ollut läpikotainen yhteiskunta- tai arvomurros. Mutta *yhteiskunnan merkityksen kokeminen* muuttui laajasti, ja siksi monet seikat kyseenalaisuivat sisällöiltään tai toteutuivat nurjilta puoliltaan (Kettunen 1989; 2001, 168–169, 205, 275–277). Ilmeni moniarvoistumistendenssejä, joissa kritikoitiin asiantuntijavaltaa, vakiintuneita instituutiota, valtiokeskeisyyttä, protektionismia ja ylhäältä annettua sääntelyä. Julkinen keskustelu myös epäpolitisoitui, sillä kansainvälisen kilpailukyvyyn nimissä vedottiin käytännöllisiin välttämättömyyksiin (Kettunen 1989).

Myös kirjallisuuden kansallista sitoutumista kyseenalaistettiin 1980-luvulla (ks. esim. Varpio 1991, 14–15; Nevala 1992, 159–161; Ruohonen 1999, 270), ja tuolin yhteiskunnalliseen muutokseen reagoitiin uusintamalla kirjallisuuden autonomiaa ja kirjallisuustoimijoiden asiantuntijavaltaa. Esimerkiksi Arto Lindholm näkee instituution julkisuuskamppailuna sen, että kirjallisuuspalkinnot lisääntyivät 1980- ja 1990-luvuilla (Lindholm 2002). Toisaalta Anna Helle osoittaa, että meneillään oli suomalaisen kirjallisuuskulttuurin hajaantuminen, jota järjestelmän vaikuttajat pyrkivät rajoittamaan: jälkistrukturalistiset moniarvoisuuspyrkimykset törmäsivät kulttuurisen yksinäisyyden käytäntöihin (Helle 2009, 38, 160, 250). Niin kutsutun uuslukutaidottomuuden sekä monikansallisen viihdetarjonnan luomista uhkista kansalliselle kulttuurille keskusteltiin. Tietokirjallisuuden nousun myötä kaunokirjallisuutta julkaistiin

suhteellisesti vähemmän kuin ennen, ja lukijat suosivat myös yhä enemmän käännöskirjallisuutta, vieläpä sellaista, jota kriitikot eivät arvostaneet. (Jokinen 1987, 1, 73; Eskola 1990, 187, 306; Niemi 1991, 100.) Haasteita aiheutti myös se, että kulttuurituotteet ja niiden kuluttaminen teknillistyivät, kirjallisuuden kentän ryhmittymät ja sillä vallinneet lukutavat eriytyivät ja huomio siirtyi teoksista kohti kirjailijaa henkilönä (Lindholm 2002, 50–52; ks. myös Brunila – Uusitalo 1989, 11–12, 93).

Tapaa selittää pahan tematiikka -keskustelu edellä kuvattuun tapaan analogioiden varassa voidaan pitää heikkona argumentaationa – varsinkin ilman riittävää historiallista kontekstointia, jota tässä ei ole mahdollista esittää. Mutta kirjallisuusjärjestelmän toiminta ei useinkaan jätä jälkeensä dokumentteja, joissa sen arvon- ja norminmuodostus eksplikoidaan. Sen sijaan pahan tematiikan tapaiset kirjalliset normit syntyvät toimijoiden yhteisvaikutuksesta, josta voidaan esittää tulkintoja juuri teoretisoinnin ja historiallisen rekonstruoinnin varassa. Edelliset esimerkit ovat hajanaisia, mutta kirjallisuuden kentän dialogi ei olekaan yhteismitallista vaan lomittuvaa. Heterogeenisyydessäänkin ne kertovat kirjallisuusjärjestelmän suhteesta yhteiskunnalliseen moniarvoistumiseen: sen osana järjestelmän autonomisuus väheni ja sen asema ja toiminta muuttuivat yhä monimutkaisemmiksi ja vaikeaselkoisemmiksi (vrt. Sevänen 1998, 349–350, 364–365; 2008, 112–129).

Väite siitä, että kirjallisuusjärjestelmä ryhtyi turvaamaan asemaansa ja autonomiaansa, ei merkitse, että kirjallisuusvaikuttajilla olisi ollut jokin ohjelma. Sosiaaliset asemat yhteiskunnassa ohjaavat toimijoiden käyttäytymistä ja tarjoavat määrittelyvaltaa, mutta mikä tärkeintä, näille teoille annetaan kirjallisuuden kentällä edelleen uusia merkityksiä niitä tukien ja kiistäen. Siten normin- ja arvonmuodostus etenee instituution tasolle, yksittäisten toimijoiden hallitsemattomiin ja synnyttää yleisempää käsitystä tietyn historiallisen vaiheen kirjallisten normien ja arvojen järjestyksestä ja kirjallisuuskäsityksestä. (Ks. Bourdieu 1991, 66–67, 105–109; 1996, 223–229; 1998, 159–160; Bourdieu – Wacquant 1995, 158–165.) Pahan tematiikan tarkasteluun sovellettuna kyse on siitä, että 1980-luvun moniarvoistuminen ja talousjärjestelmän roolin kasvu valtiollisen politiikan kustannuksella toimivat energiana, joka kirjallisuusjärjestelmässä käännettiin sen omalle logiikalle, siis kysymyksiksi kirjallisuuden arvojen uudistamisesta muuttuvassa yhteiskunnassa (vrt. Bourdieu 1993, 164).

Uusi sukupolvi uuden proosan taustalla

Kuten sanottu, pahan tematisoimiselle oli 1980-luvun romaaneissa epäilemättä perusteita. Mutta jos pahan tematiikka viittaisi todella teoskerrostumaan, ei vuotta 1980 voitaisi pitää ehdottomana rajana, vaan joukkoon voitaisiin periaatteessa liittää myös hieman vanhempia teoksia. Toisaalta kirjailijan uran aloitusvuodella ei ainakaan pitäisi olla merkitystä: oli kirjailija debytoinut milloin hyvänsä, hänen tuorein teoksensa

voi edustaa uudenlaista pahaa. Ellei, teosjoukko edustaa joitain muita, ulkokirjallisia valintaperusteita.

Käsitys 1980-luvun pahan tematiikasta on mielletty teoskerrostuman hahmottamiseksi, mutta tulkintani mukaan se tuottaa pikemminkin kirjailijasukupolven. Kirjallisuuskeskustelu on korostanut vuosikymmenrajaa ja 1980-luvun leimallisia kirjailijoita unohtamalla esimerkiksi Karosen artikkelin, jossa kyseinen raja liudentui (Karonen 1982) ja yleistämällä pahan vuosikymmenmääritteeksi. Esimerkiksi Juha Vakkurin, Christer Kihlmanin, Tauno Kaukosen, Markku Lahtelan, Esko Raennon, Hannu Salaman ja Lassi Sinkkosen 1970-luvun lopun teokset käsittelevät räikeitä moraalikonflikteja, eikä niiden sivuuttamiselle ole teosten sisältöön liittyviä perusteita. Silti niitä ei nostettu esiin. Sivuuttamista voi toki perustella ajankohtaisuusvaatimuksilla. Mutta 1960- ja 1970-luvuilla aloittaneita kirjailijoita ei liitetty periodinimikkeeseen, vaikka heidän 1980-luvun romaaneissaan oli korosteista moraalitematiikkaa. Riippui siis kirjailijasta, oliko pahan käsittely uutta ja arvostettavaa.

Esimerkiksi seksuaalisesti kieroutuneet väkivaltaiset perhesuhteet olivat uudenlaista pahaa Idströmin romaaneissa, mutta eivät Salaman *Pasi Harvalan tarinassa* (1981, 1983). Uusliberalistinen peliajattelu ja häikäilemättömät liikemiehet havaittiin Sariolan teoksista, muttei esimerkiksi Vakkurin *Jään kääntöpiiristä* (1984). Hannu Aho kirjoitti taas *Sinisessä talossa* (1985) Idströmin tapaan siitä, että ihmisen vaihtoehdot ovat tietoinen välinpitämättömyys tai itsetuho. Toisaalta Pirkko Saisio nousi Helsingin Sanomien kriitikoiden ”...mutta älkää unohtako näitä” -suosituslistoille 1980-luvulla (Jokinen 1987, 48). Esimerkiksi Saision *Betoniyö* (1981) ja *Kainin tytär* (1984) siis tunnettiin, mutta synkistä asetelmistaan huolimatta niitä ei yleisesti liitetty pahakeskusteluun. Myös Eeva Joenpelto kirjoitti *Jottei varjos haalistu* -romaanissa (1986) moraalista ja kärsimyksestä. Kyse ei ole siitä, ettei kukaan olisi huomannut heidän moraaliteemojaan. Mutta heidän teoksiaan ei mainittu avainteksteissä, joiden varassa alkoi muodostua käsitys ”pahan koulukunnasta”, ja ilmeisesti siksi esimerkiksi Vakkuri, Aho, Saisio ja Joenpelto eivät myöhemminkään tulleet mainituiksi asian yhteydessä (pl. Sihvo 1988).

Tärkein poikkeus sukupolven tuottamisessa on Eira Stenbergin vastaanotto: hänen uransa alkoi jo 1960-luvulla, ja usein juuri hänet on liitetty ”pahan koulukuntaan” Sariolan ja Idströmin ohella. Tällöin on viitattu kuitenkin hänen 1980-luvun romaaneihinsa. Myös vuonna 1978 ensiteoksensa julkaissut Olli Jalonen on toisinaan yhdistetty koulukuntaan, joskin vasta 1980-luvun teostensa kautta (Sihvo 1988; Leiwo 1998; 2002). Tarkka kytki vuonna 1976 debytoineen Matti Pulkkinen ”tuoreimpaan pahan kirjallisuuteen” – mutta hänkin *Romaanihenkilön kuolemaan* (1985) viitaten (Tarkka 1986). Näistä tapauksista huolimatta tulkitsen, että pahan tematiikka -keskustelussa tuotettiin hiljaisesti uusi, romaanitraditiosta, politiikasta ja yhteiskunnallisesta problematiikasta vapautunut kirjailijapolvi. Jos hyväksytään, että kirjallisuuden kenttään

tuolloin kohdistui uudistumishaasteita, tämä oli otollisempi keino vastata haasteisiin kuin tukeutuminen 1960-luvun kirjailijakuntaan, joka tuolloin hallitsi kirjallisuuden kenttää (Varpio 1991, 9–10). Siksi pahan tematisointi vuosikymmenmääritteenä edellytti vuosikymmenrajan korostamista aivan kuten Ahlrothin näkemys rajoja rikkovasta kirjallisuudestakin: ilman rajantekoa traditiomurros hapertuisi käsiin.

Sukupolvien erottaminen on kritiikille tyypillistä eikä siinä ole mitään väärää. Mutta uuden kirjailijapolven legitoiminen teoskeskeisten väitteiden varassa piilottaa prosessin poliittisuuden. Kuten Ilkka Arminen ja Leena-Maija Rossi ovat osoittaneet, 1980-luvun suomalaisessa taide-elämässä poliittisuudesta tuli vaikeasti havaittavaa, kun toimijat ottivat etäisyyttä jo itsessäänkin sumentuneisiin puoluepoliittisiin rintamiin. Heidän ajatteluun soveltaen pahan, hauskan tai rajoja ylittävän kirjallisuuden esiin nostaminen on silti (taide)politiikkaa: sitä vain ei tunnusteta poliittiseksi, sillä luonnehdinnat nousevat ikään kuin teoksista itsestään. (Vrt. Arminen 1989, 158–159; Rossi 1999, 48–55, 75.) Instituution tasolla tällöin kamppaillaan hyvän taiteen merkityksistä ja sen määrittelyvallasta. Vastaväitteenä voidaan esittää, että kirjallisuustoimijat esittävät kantojaan, koska vain pitävät niitä osuvina ja tärkeinä, eikä aina ilmene tarvetta katsoa esimerkiksi vuosikymmenrajan taa. Mutta sitä, mikä on tärkeää, ei määritellä viattomassa tyhjyydessä vaan kyseisessä kulttuuripoliittisessa dialogissa. Tämän artikkelin tavoitteena on taas kuvata, miksi mainittua tarvetta ei ilmennyt: taiteen diskursiiviselle uudistamiselle oli 1980-luvun kirjallisuuskustelussa enemmän tarvetta kuin traditiонаalisuudelle, ja siksi uudenlainen paha institutionalisoitiin. Samalla pahan tematiikka alkoi elää läpinäkymättömänä terminä myös tutkimuksissa.

Tutkimus vakiinnutti journalistiset pelkistykset ”pahan koulukunnaksi”

Kirjallisuudentutkimus tarttui tuoreeltaan väitteisiin uudenlaisesta pahasta. Esimerkiksi Hannes Sihvo kritikoi artikkelissaan vuosikymmenmääritteitä, mutta antautui niiden vietäväksi (Sihvo 1988). Pertti Karkama tarkasteli ilmiötä kriittisemmin suhteuttamalla sitä kärsimyksen kuvaamisen traditioon. Hänkään ei purkanut väitteitä uudenlaisesta pahasta, vaan motivoi ne postmodernistisesta ihmiskuvasta ja poetiikasta käsin. (Karkama 1988). Myös esimerkiksi Matti Mäkelä, Suvi Ahola ja Anne Fried viittasivat pahakeskusteluun (ks. Mäkelä 1987; Ahola 1988; Fried 1989). Rinnakkain luettuna näiden aikalaisnäkemysten ansio on, ettei kuvaa 1980-luvun pahasta ei vielä pelkistetty, vaan eri näkökulmien tuottamat luonnehdinnat elivät rinnakkain. Kun Eira Stenberg kritikoi keskustelussa saamaansa leimaa, sekä tulevaisuus että kirjallisuushistoria olivat vielä kirjoittamattomat. ”Minut on tapana liittää eräänlaiseen pahan koulukuntaan”, hän harmitteli arvaamatta, että juuri tätä ilmeikästä nimitystä toistettaisiin vuosikymmeniä (Stenberg 1988).

Mervi Kantokorven mukaan kirjallisuushistoriassa on totuttu erottamaan jälki-

käteen tiettyä päämäärää kohti pyrkiviä vuosikymmeniä (Kantokorpi 1995, 68–72). 1990-luvun kirjallisuudentutkimus pelkisti menneen vuosikymmenen juuri tähän tapaan, ja se pahan moninaisuus, jota Sihvo kuvasi suuren romaanijoukon valossa ja Karkama traditiojatkumona, pyöristyi ja katosi. Muutama vuosi myöhemmin esimerkiksi Kai Laitinen kirjoitti, että 1980-luvun romaanissa ”esille nousee pahan probleema” (Laitinen 1991, 588) – kuin itsestään. Vastedes käsitys pahan ristiriitaisesta moninaisuudesta korvattiin yhä useammin termillä ”pahan koulukunta”, jonka varassa uusintettiin esimerkiksi Anderssonin artikkelin journalistisia pelkistyskäsitteitä. Termin alkuperä on epäselvä: sitä ei käyttänyt 1980-luvun julkaisuissaan Andersson, Tarkka, Sihvo eikä Karkama. Stenberg (1988) on termin käyttäjistä ensimmäisiä, mutta ajatus on jälkiviisas: vakiintuneita termejä ei luo yksittäinen lausuja vaan ne saavat asemansa toistojen myötä sosiaalisessa toiminnassa. Alkuperää kiinnostavampaa on, että puheella koulukunnasta on ollut tapana ohittaa kyseisen kirjallisuusilmiön kriittinen tarkasteleminen. Samalla Tarkan ja Anderssonin tulkintamalli vakiintui sen suhteen, mikä 1980-luvun suomalaisessa romaanissa oli huomionarvoista ja miten erityisesti Sariolan, Idströmin, Stenbergin, Jalosen ja Seppälän 1980-luvun romaaneja on syytä tulkita.

”Pahan koulukunnan” olemuksellista asemaa kirjallisuuden historiakuvassa havainnollistaa katsaus tutkimuksiin. Esimerkiksi Liisa Enwaldin mukaan tiettyjen 1980-luvun romaanien viha-rakkaussuhteiden ja idyllien kääntöpuolien käsittelystä tuli ”lähes koulukuntaa muodostava tekijä” (Enwald 1989, 689–690). Andersson toisti oman näkemyksensä uudesta proosasta paha-antologiassa ja Tarkka *Suomalaisissa nykykirjailijoissa* (Andersson 1989, Tarkka 1990, 8) Yrjö Hosiaisuusväitti Anderssonin puhuneen koulukunnasta ja kytki siihen liitettyjen romaanien sisällön sekä filosofispsykologiseen että yhteiskunnalliseen kontekstiin (Hosiaisuusväitti 1991, 33–38). Maria-Liisa Nevala viittasi, tavanmukaisesti passiivimuodon varassa, että tietyt vuosikymmenen kirjailijat ”on nähty jonkinlaisina pahan profeettoina” (Nevala 1992, 175). Karkama pelkisti artikkelissaan, että ”1980-luvulla puhuttiin pahan koulukunnasta” (Karkama 1995, 85). Kimmo Jokinen muistutti, että ”onhan meillä nimetty pahan koulukunta” (Jokinen 1997, 41). Marika Javanainen kirjoitti, että Idström, Stenberg ja Sariola ”luetaan usein kuuluvaksi pahan koulukuntaan” (Javanainen 1998; ks. myös Leiwo 1998, 42). Markku Envallkin esittelee ”School of Evilin” teoksessa *A History of Finland's Literature* (Envall 1998). Kaisa Kurikan mukaan Stenberg ”on liitetty niin sanottuun pahan koulukuntaan”, ja Leena Kirstinän mukaan koulukunnalla viitattiin Idströmiin, Sariolaan ja Seppälään (Kurikka 2000; Kirstinä 2000, 211).

Voitto Ruohonen otti *Suomen kirjallisuushistoriassa* etäisyyttä pahakeskusteluun, mutta sittemmin hänkin sovelsi koulukuntakäsitettä sitä kritikoimatta (Ruohonen 1999; 2005, 53–61; 2008, 111–123). Liinaleena Leiwo taas esitti pahan tematiikan esiinnoususta ja katoamisesta yhteiskunnallisen näkökulman, mutta ajatuksen

vuosikymmennimikkeestä hän otti annettuna. Hän väitti koulukunnan kadonneen 1990-luvulla, mutta katsaus tutkimuksiin osoittaa, että institutionaalisen puheen kannalta termi pikemminkin löytyi ja omaksuttiin tuolloin. (Leiwo 2002, 102–103.) Tuoreimmat esimerkit ”pahan koulukunnan” voittokulusta ovat Iris Kuusisen ja Irma Perttulan väitöstutkimuksissa (Kuusinen 2008, esim. 47–51; Perttula 2010, 244–295). Tarmo Kunnaksen sarkastinen kommentti on harvoja kriittisiä arvioita: ”Pahaa ei nähtävästi tarjottu riittävästi suomalaisessa kirjallisuudessa toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, koska 1990-luvun taitteessa suomalaisten lehtien palstoilla kirjoitettiin ’pahan koulukunnasta’ ikään kuin pahasta kirjoittaminen olisi uutta ja poikkeuksellista.” (Kunnas 2008, 296). Myös Auli Viikari kyseenalaisti lyhyesti nimikkeen ja Ojajärvi täsmensi sitä pahoinvoinnin koulukunnaksi (Viikari 2002, 19; Ojajärvi 2006, 287). Katriina Kajanneskin kritikoiti termiä, mutta muodosti ”leikkisästi” eräistä kirjailijoista ”pyhän koulukunnan” (Kajannes 2011). Monet maininnoista ovat sävyiltään kepeitä ja viestivät siitä, ettei koulukuntaa pidetä aivan varteenotettavana ajatuksena. Institutionaalille puheelle ominaista lienee, että termiä on uusinnettu silti.

Pahan tematiikan vaiheista voidaan jatkossa avata tieteensosiologisia kysymyksiä siitä, mitä tarpeita tämän läpinäkymättömän termin käyttäminen on tutkimuskentällä palvellet. Arvioni mukaan siihen kiinnittyminen tuki suppeaa, elitististä kirjallisuuskäsitystä, jonka mukaan huomionarvoinen kirjallisuus on sisällöltään syvällistä ja uutta luovaa. Toisaalta se vastasi historiankirjoituksellisiin tarpeisiin periodisoida vuosikymmenille olemuksellinen ominaislaatu jälkikäteen. Kolmanneksi se uusinsi kirjallisen elämän osakulttuurijakoa, jossa suuren yleisön ja taide-eliitin välillä nähdään ero. Neljänneksi tutkimuksen tekstikeskeinen valtavirta on vain harvoin havainnut, ettei ”pahan koulukunta” ole luonteeltaan essentiaalinen vaan normatiivinen luokitus, eikä se ole motivoitunut nimikkeen sosiaalisen historian selvittämiseen. Vaikka teoriat taiteen sosiaalisesta määrittymisestä ovat olleet pitkään tunnettuja, kirjallisuushistoriallisia jäsenyyksiä ei riittävästi ole lähestytty tarkastelemalla teoksia osana yhteiskunnallista ympäristöään.

Lähteet

- AHLROTH, JUSSI 2011: Kaukana on Iijoki. *Helsingin Sanomat* 15.8.2011.
- AHOLA, SUVI 1988: Kahden naisen Antit. Naisnäkökulma Helvi Hämäläisen ja Annika Idströmin proosateoksissa. *Parnasso* 1/1988, 21–25.
- ALASUUTARI, PERTTI 1996: *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Tampere: Vastapaino.
- ANDERSSON, CLAES 1986: Pahan ongelma uudessa proosassa. *Helsingin Sanomat* 7.10.1986.
- ANDERSSON, CLAES 1989: Pahuus kirjallisuudessa. Teoksessa *Pahuuden perinne. Puheenvuoroja pahan olemuksesta*. Toim. Hannu Laaksonen ja Unnukka Stenqvist.

- Turun yliopiston historian laitos: Julkaisuja n:o 20. Turku: Turun yliopisto, 7–15.
- ARMINEN, ELINA 2009: *Keskeltä melua ja ääntä. Timo K. Mukan myöhäistuotanto, kirjallisuuskäsitys ja niiden subde 1960-luvun yhteiskunnallis-kulttuuriseen keskusteluun*. SKST 1256. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- ARMINEN, ILKKA 1989: *Juhannustansseista jumalan teatteriin – suomalainen julkisuus ja kulttuurisodat*. Tutkijaliiton julkaisusarja 58. Helsinki: Tutkijaliitto.
- BOURDIEU, PIERRE 1991: *Language and Symbolic Power*. Ed. by John B. Thompson. Trans. Gino Raymond & Matthew Adamson. Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, PIERRE 1993: *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Ed. by Randal Johnson. Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, PIERRE 1996: *The Rules of Art: Genesis and the Structure of the Literary Field*. Alkuteos: *Les Règles de l'art*, 1992. Trans. Susan Emanuel. Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, PIERRE 1998: *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia*. Alkuteos: *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Käänt. Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.
- BOURDIEU, PIERRE – WACQUANT, LOÏC J. D. 1995: Refleksiivisen sosiologian tarkoitus. Teoksessa *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Alkuteos: *Invitation to Reflexive Sociology*. Toim. M'hammed Sabour ja Mikko A. Salo. Suom. Ari Antikainen et al. Joensuu: Joensuu University Press, 85–256.
- BRUNILA, ANNE – UUSITALO, LIISA 1989: *Kirjatuotannon rakenne ja strategiat*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 15. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ENWALD, LIISA 1989: Jättiläislapset ja jättiläissuut – Annika Idström. Teoksessa *”Sain roolin johon en mahdu.” Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Marja-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 689–695.
- ESKOLA, KATARINA 1990: *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O'hon*. Forum-kirjasto. Helsinki: Tammi.
- FRIED, ANNE 1989: Muutoksen aika. Teoksessa *Kirjailijan kutsu. 14 esseetä kansainvälisestä kirjallisuudesta*. Suom. Aulikki Suni. Helsinki: Otava, 246–275.
- HELLE, ANNA 2009: *Jäljet sanoissa. Jälkestruktuurilistisen kirjallisuuskäsityksen tulo 1980-luvun Suomeen*. Jyväskylä Studies in Humanities 123. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- HOLLSTEN, ANNA 2003: *Ei kattoa, ei seiniä. Näkökulmia Bo Carpelanin kirjallisuuskäsitykseen*. SKST 982. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 1991: Nykyproosan monet maailmankuvat. Teoksessa *Hevosen sulkia. 1980-luvun suomalaisen kirjallisuuden tilanteita*. Toim. Yrjö Hosiailuoma. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy, 32–45.
- HÖKKÄ, TUULA 2001: Runouskäsitykset liikkeessä. Teoksessa *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsityksistä*. Toim. Tuula Hökkä. SKST 830. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–25.
- JAVANAINEN, MARIKA 1998: Rakkautta, ihmislihaa ja maksalaatikkoa. Teoksessa *Sanel-*

ma. *Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja n:o 4*. Toim. Markku Soikkeli. Turku: Turun yliopisto, 9–26.

JOKINEN, KIMMO 1987: *Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat. Lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisuus suuren muuton jälkeisessä Suomessa*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisu 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimusyksikkö.

JOKINEN, KIMMO 1997: *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet*. SoPhi 14. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisu 56. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

KAJANNES, KATRIINA 2011: Onko itäinen ihminen hävinnyt meistä? Nykykirjailijat pyhyyskokemuksen kuvaajina. Teoksessa *Itä meissä. Artikkeleita ortodoksisesta kulttuurista ja suomalais-venäläisestä vuorovaikutuksesta*. Toim. Katriina Kajannes. Joensuu: Hai, 122–133.

KANTOKORPI, MERVI 1995: Metsästä kaupunkiin – ja takaisin? Muotohistoriallisia tunnistuksia. Teoksessa *Ajan taitteita. Kirjallisuuskäsitys ja periodin murros suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Juhani Sipilä. Kotimaisen kirjallisuuden laitoksen julkaisu 4. Helsinki: Helsingin yliopisto, 68–80.

KARKAMA, PERTTI 1988: Piirteitä suomalaisen nykyromaanin ihmiskuvasta. Teoksessa *Toisen tasavallan kirjallisuus. Keskustelua Pentinkulman päivillä 1978–1987*. Toim. Iris Tenhunen. Helsinki: WSOY, 228–256.

KARKAMA, PERTTI 1995: Sanataiteesta ja moraalista. Teoksessa *Sanelma 1. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 1995*. Toim. Heidi Grönstrand. Turku: Turun yliopisto, 76–86.

KARONEN, VESA 1982: 1980-luvun kirjallisuuden kiihko. *Helsingin Sanomat* 15.8.1982.

KETTUNEN, PAULI 1989: Vuoden 1906 Suomi, vuoden 1918 Suomi, nyky-Suomi. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. 2. painos. Toim. Risto Alapuro et al. Helsinki: Kirjayhtymä, 284–287.

KETTUNEN, PAULI 2001: *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*. Helsinki: Yliopistopaino.

KIRSTINÄ, LEENA 2000: *Kirjallisuutemme lyhyt historia*. Helsinki: Tammi.

KUNNAS, TARMO 2008: *Paha. Mitä kirjallisuus ja taide paljastavat pahuuden olemuksesta*. Helsinki: Atena.

KURIKKA, KAISA 2000: Eira Stenberg. Teoksessa *Kotimaisia nykykertojia 3*. Toim. Kari-Otso Nevaluoma. Helsinki: BJT Kirjastopalvelu, 216–219.

KUUSINEN, IIRIS 2008: *Naisen yksilöityminen suomalaisessa kirjallisuudessa 1950-luvulta lähtien*. Tampere: Tampereen yliopisto.

LAITINEN, KAI 1991: *Suomen kirjallisuuden historia*. 3., uusittu painos. Helsinki: Otava

LEIWO, LIINALEENA 1998: ”Tuntuu niin hyvältä olla hyvä kun on ensin saanut olla paha.” Miehen malleja ja väkivaltaa Esa Sariolan romaaneissa. Teoksessa *Sanelma. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 4 (1998)*. Toim. Markku Soikkeli. Turku: Turun yliopisto, 41–55.

- LEIWO, LIINALEENA 2002: Illuusiottomassa kirjallisuudessa pilkottaa valo, eli mihin katosi pahan koulukunta. Teoksessa *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Toim. Markku Soikkeli. Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, n:o 50. Turku: Turun yliopisto, 101–120.
- LINDHOLM, ARTO 2002: Katsaus 1990-luvun suomalaisiin kirjallisuuspalkintoihin. Teoksessa *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Toim. Markku Soikkeli. Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, n:o 50. Turku: Turun yliopisto, 47–67.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO 1995: Kirjallisuuskäsitys kirjallisuushistorian käsitteenä Michel Foucault'n arkeologian valossa. Teoksessa *Ajan taitteita. Kirjallisuuskäsitys ja periodin murros suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Juhani Sipilä. Kotimaisen kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 4. Helsinki: Helsingin yliopisto, 11–23.
- MAJANDER, ANTTI 2011A: Niin hauskaa että hirvittää. *Helsingin Sanomat* 26.2.2011.
- MAJANDER, ANTTI 2011B: Päivänpolitiikka palasi proosaan. *Helsingin Sanomat* 9.9.2011.
- MÄKELÄ, MATTI 1987: Moraalinen ongelma. *Parnasso* 2/1987.
- NEVALA, MARIA-LIISA 1992: Mitä suomalaiselle romaanille tapahtui 1980-luvulla? Teoksessa *Vaihtuva muoto*. Toim. Risto Turunen, Liisa Saariluoma ja Dietrich Assmann. SKST 575. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 157–178.
- NIEMI, JUHANI 1991: Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuuden tutkimukseen. Tietolipas 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMI, JUHANI 2000: *Kirjallinen elämä. Kirjallisuuden ja yhteiskuntasuhteiden kartoitusta*. Tietolipas 168. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OJAJÄRVI, JUSSI 2006: *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa "Kiltin yön lahjat" ja Juha Seppälän novellissa "Supermarket"*. SKST 1079. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PERTTULA, IRMA 2010: *Groteski suomalaisessa kirjallisuudessa. Neljä tapaustutkimusta*. SKST 1308. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PETÄJÄ, JUKKA 1989: Uusi aalto vie taiteen hautaan. 1980-luvun kirjallinen murros nousee postmodernista tietoisuudesta. *Helsingin Sanomat* 16.4.1989.
- ROSSI, LEENA-MAIJA 1999: *Taide vallassa. Poliittikkäkäsityksen muutoksia 1980-luvun suomalaisessa taidekeskustelussa*. Helsinki: Kustannus oy Taide.
- ROSSI, LEENA-MAIJA 2010: Esityksiä, edustamista ja eroja: representaatio on politiikkaa. Teoksessa *Representaatio. Tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*. Toim. Tarja Knuutila & Aki Petteri Lehtinen. Helsinki: Gaudeamus, 261–275.
- RUOHONEN VOITTO 1999: Kirjallisuus ja arvokriisi. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria* 3. Toim. Pertti Lassila. SKST 724:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 268–279.
- RUOHONEN, VOITTO 2005: *Paha meidän kanssamme. Matti Yrjänä Joensuun romaanien*

yhteiskuntakuvasta. Helsinki: Otava.

RUOHONEN, VOITTO 2008: *Kadun varjoisalla puolella. Rikoskirjallisuuden ja yhteiskuntatutkimuksen dialogeja*. SKST 1193. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SASSI, VILLE 2012 (TULOSSA): *Uudenlaisen pahan unohdettu historia. Arvohistoriallinen tutkimus 1980-luvun suomalaisen romaanin pahan tematiikasta ja ”pahan koulukunta -vuosikymmenmäärityksen muodostumisesta kirjallisuusjärjestelmässä*. Julkaisematon väitöskirjakäsikirjoitus. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

SEVÄNEN, ERKKI 1994: *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. SKST 612. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SEVÄNEN, ERKKI 1998: *Taide instituutiona ja järjestelmänä. Modernin taide-elämän historiallis-sosiologiset mallit*. SKST 709. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SEVÄNEN, ERKKI 2008: *Towards a New Kind of System of Art. The Shift from the Modern to the Contemporary Sphere of Art from the Standpoint of System-Theoretical and Systemic Sociology*. Saarbrücken: Verlag Dr. Müller.

SEPÄNMAA, YRJÖ 1991: Institutionaalisen taideteorian lähtökohdat ja pääedustajat. Teoksessa *Taide modernissa maailmassa. Taiteensosiologiset teoriat Georg Lukácsista Fredric Jamesoniin*. Toim. Erkki Sevänen, Liisa Saariluoma ja Risto Turunen. Helsinki: Gaudamus, 142–156.

SIHVO, HANNES 1988: Ahdistuksen aika – piirteitä 1980-luvun suomalaisesta proosasta. Teoksessa *Kirjallisuus yhteiskunnassa, yhteiskunta kirjallisuudessa*. Toim. Erkki Sevänen ja Raisa Simola. Kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksia No 3. Joensuu: Joensuun yliopisto, 237–257.

STENBERG, EIRA 1988: Astuuko Jumala näyttämölle? *Helsingin Sanomat* 27.3.1988.

TARKKA, PEKKA 1985: Arvottoman maailman sankari. *Helsingin Sanomat* 17.9.1985.

TARKKA, PEKKA 1986: Uteliaasti pahasta. *Helsingin Sanomat* 11.1.1986.

TARKKA, PEKKA 1990: *Suomalaisia nykykirjailijoita*. 5. uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.

TURUNEN, RISTO 2003: *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 31. Joensuu: Joensuun yliopisto.

VARPIO, YRJÖ 1991: Vanhan polven perintö. 1980-luvun kirjallisuus – muutosten aika. Teoksessa *Hevosen sulkia. 1980-luvun suomalaisen kirjallisuuden tilanteita*. Toim. Yrjö Hosiaislouma. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy, 9–18.

VIIKARI, AULI 2002: Kirjallisuuden puolustus. *Tieteessä tapahtuu* 8/2002, 17–22.

WILLIAMS, RAYMOND 1988/1977: *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Alkuteos: *Marxism and literature*. Suom. Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino.